

Sal Hungaricum avagy a mesemondás sója

NÁDAS PÉTER: *AZ ÉLET SÓJA*; FORGÁCH ANDRÁS RAJZAIVAL

Kénytelen vagyok röviden mellébeszélni a mesélős kedvű Nadas Péter megejtően karcosú, Forgách András kedves vonalvezetésű rajzaival ékesített esszékötetének, *Az élet sójának*. Mivelhogy nem tudom nem szóvá tenni a szerző kétezres években született esszéinek jellegzetes hanghordozását, a jellegzetesen hordozott hang témakezelésének néhány jellemző példáját.

Horthy István özvegye, vagy ha úgy jobban tetszik, a kormányzó Horthy Miklós menyé, született Edelsheim Gyulai Ilona emlékiratairól szóló, szellemesen és jogosan gonosz kritikájában (*Önkéntelen vallomás*) beszél Nadas az íráshoz szükséges készségről, nevezetesen „az ember spirituális, történeti, antropológiai és mentális realitásával szemben tanúsított folyamatos megfigyelői alázatról”, illetve annak bántó hiányáról. És nem véletlenül lesz érzékeny a részben személyes, részben történelmi tárgyú visszaemlékezés „megfigyelői alázatának” fogyatékoságaira a *Párbuzamos történetek* című regény, a *Szirénének* című dráma és a *Világló részletek* címen készülő önéletírás szerzője, aki esszéiben is rendszeresen gyakorolja kérlelhetetlenül „alázatos”, egyfajta – ahogyan ő maga mondta – „semleges látásról” árulkodó embertani és történelembölcseleti leírószövegét. Legyen szó akár a New York-i ikertornyok összeomlásának korszakos körülményeiről: „Évszázadvagy évezredváltástól nem lehet remélni, hogy az ember antropológiai adottságai megváltozzanak, vagy az emberek nagy tömegei lemondjanak a legkedveltebb gonosztetteikről.” (*Csendes hátországi napló*) Akár a haláltáborok borzalmán álságosan elérzékenyülő nemzetiszocialista filmrendező, Leni Riefenstahl „hisztérikus sírásában” megnyilvánuló „antropológiai jellegű adottságról”, miszerint „az ember többnyire olyan nyereségre vágyik és olyan nyereségre törekszik, aminek nincsen fedezete”. (*Leni sír*) Akár arról a korszakos érvényű belátásról, hogy aki a második világháború után még azt hiszi, „tisztá lapot lehet kezdeni, új aranykor helyett bányagú humanista illúzióinak légüres terébe ér”, amennyiben „a háborús fajgyűlölet praxisa jórészt reflektálatlanul élte túl a háborút”. (*A rasszizmus titkos trezorjai*) Akár a faji alapú népi történelmi traumájára épülő emlékezéskultúra mentális hátországának fájó megművelhetlenségeiről: „Emlékműveivel a társadalom olyan tettekért kér bűnbocsánatot, amelyeket ma is elkövet és holnap is el fog követni.” (*Emlékmű*) Akár a közelmúlt magyarországi demokráciagyakorlatainak tartós torzulásaiban is csak megerősödni kénytelen tudásról, hogy mindig is „előbb van az animális, aztán a humánus”. (*Kalandozás a bizalom forrásvidékein*) A sort még folytathatnám...

A huszadik századi történelmi eseményekre és közelmúltbeli kulturális-társadalmi fejleményekre irányuló „megfigyelői alázathoz” vagy „semleges látáshoz” talán legközelebb álló pályatárs, a holokauszt túlélő Kertész Imre tragikus iróniájáról írja Nadas az alábbiakat: „Kínos felismerés kontinuitást látni ott, ahol mások legfel-

jebb civilizációs rövidzárlatot, a gonosz megmagyarázhatatlan művét vagy a véletlen munkáját szeretnék látni. A történelmi realitásnak, az ember adottságainak és alkátának ez a [Kertész-féle] felfogása se visszafelé, se a jövőre nézve nem hagy semmiféle érzelmes illúziót.” (*Kertész munkája és témája*) Az „ember adottságai-ból” fakadó „történelmi realitás” hátborzongató tényegyüttese: megválthatatlan, de legalábbis megoldhatatlan; mindegyre csakis nyelvi (látszat)megoldás lehetséges. A valójában megoldhatatlan helyzet látszólagos megoldását nevezzük iróniának. Kertész és Nádas esetenként megbotránkoztatónak tűnő látás- és beszédmódjai ebben lesznek rokonai egymásnak: ahogyan a *Sorstalanság* Köves Gyurija beszél a „koncentrációs táborok boldogságáról”; és ahogyan a *Párbuzamos történetek* tudósít minket szenttelen hangfekvésben a szélsőséges testi tapasztalatok közösségi léptékű förtelmeiről. Vagy ahogyan *Az élet sójának* elbeszélője mesél nekünk egy „sójáról híres”, meg nem nevezett (ugyanakkor az utalásokból pontosan kinyomozható) délnémet városka történetéről, a kelta kori kezdetektől Luther idejéig – alkalmi kitekintésekkel, pontosabban modoros kiszólásokkal a szerző saját jelenére, jelenünkre.

Az irónia retorikai alakzatával rokon attikai szellemességet neveztek a régiek *sal Atticum*nak, attikai sónak, vagyis olyan nyelvi-szemléleti fűszernek, amelytől megízesül, élvezetessé válik a beszéd. Márpedig az olvasó úgy áhítja a szellem sóját, mint a valóságot a mesebeli király legkisebbik lánya, akinek cicomátlanul őszinte vallomását („Úgy szeretlek, mint az emberek a sót.”) a cifra hízelgésekhez szokott apa, Lear király népmeserokona, már-már végzetesen félreismerte. Persze a legtöbb mesében, szemben Shakespeare tragikus színpadával, nem a végzet könyörtelen törvénye uralkodik. Többnyire nem ez, nem a végzetszerűség adja a mese sóját. Ugyanakkor Nádas esszéisztikus mesemondásának tárgya, a sváb kisvároska története mögött mindvégig ott érezzük a történelem teljes körű iszonyatát. De hát éppen ez volna most a beszédmód összetett bája: a kivételesen idilli várostörténet mögött megbúvó komor embertani és történelmi tudás leplezésének, jobban mondva leplezve sejtetésének ironikus szövegmutatványa. Az édes mesemondás borzongató sója.

Az elbeszélő szépen-fokozatosan halad előre a meséjében, hónapról hónapra egy teljes évnyi távon, áprilistól márciusig (a *litera.hu* felkérése szerint, emlékeztetve egyúttal az 1989-ben megjelent *Évkönyv* szerkezetére). Minden egyes fejezet végén méltó módon elbúcsúzik olvasóitól, és zengzetes szavakkal megígéri nekik, hol folytatja majd legközelebb. A retorikus ígéretet pedig vagy betartja, vagy nem. Ahogyan az előbeszédszerű mesegombolyítás mozgékony és hajlékony logikája, előre- és visszautalásokban, elhalasztásokban és kitérőkben bővelkedő retorikája éppen kívánja. Így például a város történetének korai időszakairól szóló egységek után, a *Július* fejezet végén hiába tesz elbeszélőnk ígéretet arra, hogy „a következő folytatásban majd belépünk a templomba”, (44.) ha egyszer az *Augusztus* fejezet legelején ezt olvassuk: „Mielőtt a sójáról híres városka Szent Mihályról elnevezett főtemplomába betérnénk, s lábunk már fenn a nevezetes lépcső ötvenharmadik fokán, pillantsunk le nyugodtan a piactérre, a városra, a folyóra. Érdemes.” (49.) A szórakoztatva tanító „pillantás” azután hosszan, az *Augusztus*, *Szeptember*, *Október* és *November* fejezetek erejéig elidőz a templom egyedi tulajdonságokkal

és sorsokkal rendelkező harangjainál, illetve használatuk vallás- és kultúrtörténeti összefüggéseinél; mely ráérős fejtegetésre, annak retorikus felépítettségére figyel-nünk tényleg „érdemes”. (A harangleírások előképe lehet Nádas *Vonulás* című 1973-as filmnovellájának harangozás-motívuma; miként az „acsarkodó sárkányt le-dőfő” Szent Mihályt ábrázoló szobor „isteni közönyéről” meg nem tud nem eszünkbe jutni a *Hazatérés* című 1984-es esszé egyik emlékezetes hasonlata a sár-kányölő Szent Györgyről.) (85.) Míg végül a *December* fejezet legelején, „ennyi séta és fecsegés után először és végre valahára belépünk” a román kori külsővel rendelkező templom gótikus belső terébe. (81.)

A sóforrásra épült település fokozatos városiasodásának, polgáriasodásának lé-nyege összponstosul a belső ékességeitől meglepő módon nem megfosztott protes-táns templom egyediségében, ami így ritka bizonyítéka lesz az egyéni boldogulá-son és közösségi érzékenységen alapuló polgári kultúra működőképességének: „Így történhetett az is, hogy nem engedtek az erőszaknak, és a városkában a kép-rombolás is elmaradt. [...] Nemcsak a másét, hanem a saját erőszakosságukat és alattomoságukat is meg kellett a saját legjobb tudásukkal fékezniük, hogy ők se legyenek gyalázatosak. [...] Áldásos tevékenységüknek, azaz mértéktartásuknak bizonyára nem kis szerepe van abban, hogy a sójáról híres városkában a vallási tü-relmetlenség nem lobbant rettentő lángra úgy, mint bárhol másutt körülöttük.” (115.) A kimért hanghordozású beszéd *egyfelől* példásan illeszkedik ahhoz, amiről beszél, tudniillik a (Max Weber által elemzett) protestáns etika mértéktartóan épü-letes kultúrtörténeti teljesítményéhez, *másfelől* embertani szépségről árulkodó, iro-nikus ízű fordulataival és szóválasztásaival („erőszakosságukat és alattomoságuk-at”; „vallási türelmetlenség”; „rettentő lángra” stb.) utal mindarra, ami mindezen értékeket már a tárgyalt korszakban is veszélyeztette, és végső soron, néhány év-százados csúszással, a beszélő jelenkorára nagyjából el is pusztította. Ami *Az élet sója* elbeszélőjét lelkesíti és olvasóját gyönyörködteti, az ma már csakis város- és művészettörténeti érvényességgel rendelkezik, kultúrtörténeti tünemény csupán. Ami példamutatón működött a délnémet városka elmesélt múltjában, már nem le-het meghatározó a mesemondó környezetének jelenében; és erre számos, külön-böző kifejtettségű utalást találunk – például az alábbi összehasonlítást, amelyben a stilszta Nádas nem véletlenül tapad a harangöntés során már felbukkant „pászento-sság” fordulatához: „Mi persze joggal megkérdezhetjük, vajon miként és mi ala-kul így a történelemben, hogy a dolgok ilyen szépen együttállnak, ilyen pászento-sak lesznek benne az egyéni készségek és a közös igények. [...] bőségben jönnek aztán más korszakok, amikor semmi nem pászentos többé semmivel, senki és sen-kivel nem tud megegyezni semmiben...” (111.) A korabeli – a várospélda zár-ványszerűségével csak még inkább nyomatékosított – protestáns polgári kultú-rához fogható érték (újra)teremtésének nehézsége, sőt lehetetlensége mutatkozik meg továbbá azokban a fordítástechnikai helyzetekben is, amikor Nádas hiába ke-resi a városi nemes (*Stadtadliger*) kifejezés magyar megfelelőjét, illetve annak értelmezhető valóságvonalozását. (20, 40.)

Az elbeszélő hol jobban, hol kevésbé, de mindvégig érzékelhető távolságtartá-sa, rezignált iróniája leginkább erről szól: a tagadhatatlan szakadékról, amely vele együtt minket is elválaszt a mesemondás tárgyától, a kedves délnémet kisváros le-

gendás múltjától. Így tehát nem csupán a mese távoli tárgyát csodálhatjuk, hanem a mesemondó Nádas távolságot felmérő és tartó „semleges látásának” retorikus szövegalkazatait is (tulajdonképpen az utóbbin keresztül az előbbit). Ennek értelmében, az alkati és életkori tartózkodás anekdotikus kifejezésén túl, a kötet legeslegelső bekezdésének alábbi mondatában szereplő „erkély” egyfajta szimbolikus helyet is jelöl, az embertani érdeklődés távlatosan értéksemleges helyét, ahonnan nézve a „boldog úszkálás” fordulata sem azt jelenti, amit egyébként, gyanútlan és derűs hétköznapjainkban, jelenteni szokott: „Én ugyan nem mártóztam meg a híros vízben, mert hajlott koromra immár megvallhatom, hogy egész életemben ki nem állhattam a közös pancsikolásokat, de a Hotel Hohenlohe erkélyéről nézve a két szememmel látom, hogy a sóoldatban boldogan úszkálnak *az emberek*.” (9. – kiemelés: B. S.) A tárgyyszerű beszámoló stilárisan karcsúsított iróniája olykor az emberi törekvések hiábavalóságát célzó, kendőzetlen gúnyvá vastagodik: „Hosszú évszázadok munkája volt szükséges hozzá, mintegy öt, hogy minden házacskából mézeskalács legyen, s minden ház minden kerítését kolbászból fonják.” (19.) Az alábbi mondat dallamát meg már-már úgy halljuk, mintha a beszélő egyenesen az általa leírt, súlyosan szenvtelen tárgy, az 1509-ben öntött „Ütőharang” nem-emberi szempontjából fogalmazna: „Minden egyes órában egyetlen ütésével világossá teszi, hogy az ember harmóniára törekedne, áhítozik is rá a kicsi lelke, ám testét meglöki a zűrzavar, s fejét kapkodhatja a disszonanciákra.” (68.) És van, hogy az ember általános természetére és viselkedésére vonatkozó kétely már-már nyíltan előtör – a beszélő „egyháztörténeti és építészeti alapismeretre” támaszkodó megjegyzése nyomán: „Persze az éjsötét tudatlanságnak is vannak előnyei. [...] A bányáság jót tesz a vérnyomásnak, jót tesz a zsírokkal kipárnázott és alkohollal elzsongított idegrendszernek is. Ha a világ megismerhetőségének problémája meg sem környékezte még az elmét...” (82.) Vagy még pucérabban, bizonyos liturgikus hitvitatételek kapcsán arról, hogy mi az ember, és hogy mire jók az ő eszméi: „Az ember olyan állat, aki adott esetben a testi léténél is fontosabbnak tekinti az eszmét, holott az eszmék gyakran téveszmének bizonyulnak.” (99.) Márpedig a történelem valósággal hemzseg az ilyesféle „gyakran” előforduló esetektől. Még ha Nádas választott példája ezúttal nem is másról tanúskodik, mint a „gyakran” érvényesülő történelmi logika ritka felfüggesztéseinek egyikéről – ami, ha úgy vesszük, ellenpéldaként csak még inkább kiemeli az átfogó érvényű embertani megállapítás szomorú igazságát. Mert nem is az volna a legfőbb lényeg, hogy miről szól *Az élet sója*, hogy mi a mese tárgya, hanem hogy miként szól a mese, hogy mi a mesemondás módja. Hogy mitől ízes a mese. Hogy tehát mi adja a mesemondás sóját.

A történetmondó értekezés egészének alaptónusát biztosítja az a „valamelyest rideg és örömtelen hang”, amellyel elbeszélése egy bizonyos pontján azonosul az egyébként mindennel, minden emberrel, minden emberi törekvéssel szemben távolságtartó én – s nem véletlenül; ugyanis ez nem emberi hang, hanem a „Sófőzők harangjának” komor kongása: „Hangzásával sajnos túljutott már saját életidejének zenitjén. Erről túl a hetvenen én is tudnék ezt vagy azt mondani. Valamelyest rideg és örömtelen lett a hangja, mégis megőrizte kivételesen hosszú, mintegy a végtelebbe kizengő rezonanciáját.” (66.) A Nádas-szöveg „rideg és örömtelen” hangfekvésének „végtelenbe kizengő” távlatossága, a kisváros leírásának rafinált szöveg-

fátylán keresztül, valamiféle rálátást kínál az európai történelem kudarcokban és borzalmakban bővelkedő egészére. Ami persze nem akadályozza az elbeszélőt abban, hogy az ironikus leplezés nyelvi műveletei során minél sűrűbben éljen a szerepjátszás megannyi lehetőségével – például akkor, amikor retorikus(an képmutató) alázattal igazodik a tárgyhoz a templomi harangokat leíró fejezetek egyikének végén: „S hallga, ha Isten kegyes, még időt ad és békességet, akkor a következő folytatásban itt mondom tovább.” (61.)

Ahogy az élethez szükségeltetik a só, szó szerinti és átvitt értelemben is, úgy az írás sem nélkülözheti ama bizonyos attikai sót, a szellemes, adott esetben ironikus, vagyis az összetett emberi és történelmi valóság vonatkozásában egyszerre színlelő és leplező stílust. Nádas értekező prózájának, esszényelvének félreismerhetetlen védjegyét. (*Jelenkor*)

BAZSÁNYI SÁNDOR

A normalitás őrítő kényszere

SCHEIN GÁBOR: *SVÉD*

Schein Gábor életművét utoljára 2009-ben gazdagította regény (*Egy angyal önéletrajzai*), azóta változatos formákban – versekben (*Éjszaka, utazás*), kisprózai alkotásokban (*Megölni, akit szeretünk*), valamint politikai, közéleti tárgyú esszéikben, publicisztikákban (*Esernyők a Kossuth téren*) – alakult tovább a Schein-oeuvre. Legutóbbi, a tavalyi könyvhétre megjelenő, *Svéd* című regényét pozitívan fogadta a kritika. A „fajsúlyos alkotás” (Pogrányi Péter, *Hideg viszonyok*, Revizor, 2006. 02. 29.) vagy épp a „remek olvasmány” (Bihary Gábor, *Paradoxonok, párbuzamosok, történetek*, SZIFonline, 2015. 12. 04.) olyan szintagmák, melyek pozitív minősítéssel látják el a művet. Akárcsak Smid Róbert (*Válassz egy tárgyat – és találd hozzá történetet*, Műút portál, 2015. 09. 25.) azon megállapítása, mely szerint „[v]alahányszor Schein Gábor új könyvvel jelentkezik, az olvasó biztos lehet abban, hogy a szöveg nemcsak csatlakozik a kurrens európai irodalmi folyamatokhoz, de képes reflektálni azok kérdésfeltevéseinek kondícióira is. A *Svéd* ezt teszi többek között az antikvarianizmus és archívumtudomány manapság igencsak kelendő újraértésével”. De nem fukarkodott az elismeréssel a *Könyvesblog* sem, amikor tavaly az év könyvének választotta meg a *Svédet*, amely mértékadó kritikusok toplistáján is előkelő helyen végzett (lásd például Balajthy Ágnes listáját a *KULTer.hu*-n: *2015 KULTkönyvei*, 2016. 01. 02.). Úgy tűnik tehát, hogy a *Svéd* jelentős regény. Jelen kritika mégis inkább a recensens kétélyeit fogja artikulálni a mű sikerülttségével kapcsolatban.

Schein könyve egy haldokló svéd diplomata, Grönewald úr és annak fogadott fia, Ervin történetét tárja az olvasó elé. Ervin kisgyerekként 1956-ban, a forradalom után került nyugatra, egy ausztriai menekülttáborból vásárolta meg az anyjától Grönewald. Az egykori diplomata élete végén döntött úgy, hogy fiának joga van megismernie a saját, igazi (?) múltját, amihez egy magyar pszichiáter, Bíró doktornő segítségét kéri. (Ervin meggyőződéses kommunista anyját, Stiller Annát 1956